

- кової конференції на пошану 75-річчя від дня народження професора Мар'яна Демського) / упор. : К. Іваночко та ін. – Дрогобич : Посвіт, 2010. – С. 187-191.
3. Коваленко Н.Д. Семантико-структурні параметри фразем із компонентом «голова» (на матеріалі українських говірок) / Н.Д. Коваленко // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія (Мовознавство). – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – Вип. XXXII-XXXIII. – С. 81-84.
  4. Митрополит Іларіон. Наша літературна мова. Як писати й говорити політературному / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Наша культура, 1958. – 424 с.
  5. Огієнко І. Життя слів / І. Огієнко // Рідна мова. – 1933. – Ч. 2. – С. 62.
  6. Огієнко І. Словник слів, у літературній мові не вживаних / І. Огієнко. – Нью-Йорк, 1973. – 154 с.
  7. Огієнко І. Український стилістичний словник / І. Огієнко. – Вінніпег, 1978. – 496 с.
  8. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Довіра, 1992. – 142 с.
  9. Скоробагатько Н.О. «Рука» в соматичному коді культури (на матеріалі фразеології східнослов'янських і східноєвропейських говірок) / Н.О. Скоробагатько // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 2. – С. 249-252.
  10. Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

In the article the features of fixing the phraseology of literary language and its regional varieties in «Dictionary of words not used in the literary language» by Ivan Ohiyenko are analyzed; the comparison with units of modern idiomatic vocabulary is made; the importance of the lexicographical work in solving the issues of identity, origin and etymology of linguistic phenomena is defined.

Key words: frazema, lexicography, dialect, Ukrainian language.

Отримано: 21.10.2016 р.

УДК 811.161.2Огієнко(091)

В. В. Лазаренко

*Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського*

ПРОБЛЕМА СОБОРНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПРАЦЯХ І. І. ОГІЄНКА

У статті на основі аналізу праць І. Огієнка (митрополита Іларіона) досліджується такий феномен як проблема соборності української мови, висвітлюються питання національно-патріотичного виховання, показані шляхи та джерела формування української національної свідомості.

Ключові слова: огієнкознавство, український патріотизм, соборність, національна свідомість, державна мова.

Основні етапи Огієнкового лінгвістичного та лінгводидактичного доробку відзначаються фундаментальністю виконаних досліджень, віднайдених закономірностей розвитку української мови. Його перші наукові розвідки з історії мови та мовознавства виходять у світ у 1908 році.

Українські вчені вже зробили вагомий внесок у дослідження творчої спадщини І. Огієнка. Серед них М. Тимошик, Є. Сохацька, І. Тюрменко, З. Тіменик, В. Ляхоцький, Н. Черниш, А. Марушкевич та ін. Вони у тією чи тією мірою розкрили філософський, історичний, державотворчий, мовознавчий, педагогічний, редакторський та релігійний аспекти його діяльності.

Мета нашого дослідження висвітлити проблеми соборності української мови у працях І.І. Огієнка, формування національної свідомості та самосвідомості, які займають чільне місце у духовному доробку невтомного працівника українського ренесансу І. Огієнка.

Більшу частину свого життя він провів за межами своєї Батьківщини, але довголітня розлука з Україною, її народом не погасила його любові до рідного краю. Великий патріот і в еміграції відчував Україну всією душею, тяжко переживав від того, що його багатолітня праця, присвячена Україні, майже нікому там не відома. В еміграції вчений продовжує плідну наукову діяльність. Діапазон інтересів ученого надзвичайно широкий, однак з упевненістю можна стверджувати, що провідну й найпильнішу увагу він приділяв проблемам вивчення лінгвістичних аспектів рідної мови та пошуку раціональних методів її навчання. В мові І. Огієнка вбачав «нашу національну ознаку...нашу культуру, ступінь нашої свідомості» [6, с.126]. На створення І. Огієнком мовознавчих праць впливало декілька факторів. 3-поміж них: 1) природжена тяга вченого до питань мови, розуміння значення досліджень з мовознавчої проблематики для розвитку національної науки (практично не було такої галузі мовознавства, де б він не залишив свого сліду: кирилівська палеографія, церковнослов'янська мова, граматика (історична і сучасна), етимологія і семасіологія, фразеологія, лексикографія, стилістика тощо); 2) недостатня вивченість багатьох мовознавчих тем. Творчий доробок ученого в галузі лінгвістики надзвичайно плідний і різноманітний. 3-поміж найважливіших його праць можемо відзначити: «Короткий курс української мови» (К.,1918), «Українська літературна мова 16 століття і український Крехівський апостол» (Варшава, 1930), «Складня української мови» (Жовква, 1935), «Повстання азбуки і літературної мови у слов'ян» (Жовква, 1937), «Історія української літературної мови» (Вінніпег, 1951), «Українська літературна мова: Граматичні основи літературної мови» (Вінніпег, 1951), «Український літературний наголос» (Вінніпег, 1952).

Найвагоміше місце в доробку вченого посідають наукові студії з мовознавства. Причина зацікавлення І. Огієнка питаннями української мови криється у його власних словах: «Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як перший орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорозиться поміж дужчим народом... От чому мова має таку велику вагу в національному рухові. Тому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її дощенту. Бо німого, мовляв, попхаш, куди забажаєш...» [7, с.239-240]. Практично не було такої галузі мовознавства, де б учений не залишив свого сліду: проблеми кирилівської палеографії і церковнослов'янської мови, граматика (історична й сучасна), етимологія і семасіологія, фразеологічний світ мови, багатонауковий лексик, стилістика. Усе це становить лише неповний перелік його наукових мовознавчих зацікавлень.

Літературна мова як найвищий витвір свідомості нації, показник її культурного рівня також перебувала у сфері теоретичного осмислення професора Івана Огієнка. Ґрунтовно досліджуючи у багатьох працях стан української лі-

тературної мови в її історичному розвитку, учений виробив розуміння сутності української літературної мови та її характерних ознак («Всеукраїнська літературна мова й мова наших дитячих видань» (1934), «Гнучкість української мови: про подвійні форми» (1936), «Наглядна таблиця милозвучності української мови» (1923), «Ознаки доброї літературної мови» (1937), «Розв'яз літературної мови: На увагу нашим письменникам» (1936) та ін.).

Головними ознаками будь-якої літературної мови вчений вважав чистоту, правильність, ясність форми, багатство форм. Учений застерігав від надмірного вживання діалектних слів, які можуть бути як окрасою художнього твору, так і стати на перешкоді розвитку літературної мови. До варваризмів мовознавець зараховує насамперед полонізми й русизми. Русизми особливо небезпечні для української мови; їх значну кількість вчений пояснював історичними умовами розвитку нашої мови. На думку дослідника, запозичене слово може функціонувати в літературній мові лише за двох умов: якщо слово чи словосполучення оформлені за законами певної мови, або коли іншомовне запозичення не має доброго аналога серед лексики відповідної мови. «Вживати чужих слів і виразів тоді, коли існують на те саме й свої добрі слова та вирази – це шкодити чистоті своєї літературної мови» [7, с.294], – вважає І. Огієнко.

Дослідник вбачав кілька джерел збагачення літературної мови. Це передусім жива народна мова, яка постачає у літературну мову синоніми та фразеологізми. Інші джерела збагачення літературної мови – це неологізми та паралельні форми. Неологізмат дослідник надає великого значення, закликаючи українських письменників до активного творення слів, адже, побудовані за правилами української граматики, вони поповнюють скарбницю літературної мови. Також збагачують літературну мову адаптовані іншомовні запозичення, але лише ті з них, що не мають українського відповідника.

Крім лінгвістичних, І.І. Огієнко важливу роль відводив і соціолінгвістичним ознакам мови – соборності (літературна мова повинна бути єдиною для усього народу) і державності (мова – головна ознака нації, що створює окрему державу). Ознаку державності він виділяв найбільше з-поміж інших у розвитку української літературної мови, адже відсутність державності зумовила її сповільнений розвиток. У 30-і рр. ХХ ст. І. Огієнко створює «Науку про рідномовні обов'язки» (1936), у якій проголошує, що обов'язок кожного українця – дбати про рідну мову. Вчений радив поєднувати різноманітні методи навчання – як словесні, так і наочні та практичні. Для посилення ефективності навчання він радить використовувати під час роботи з підручником зв'язний виклад, аналіз мовних явищ, працювати з ілюстраціями над розвитком зв'язного мовлення, писати на уроці твори-мініатюри тощо. Проблема рідномовного навчання пронизує всю творчу спадщину І. Огієнка. Вчений справедливо вважав, що всі народи повинні мати школу з рідною мовою навчання, яка б відповідала українським традиціям. Без знання мови українці не зможуть глибоко оволодіти народною спадщиною. Свої погляди на мову й освіту І. Огієнко зміг реалізувати, коли працював в Українському державному університеті. У вихованні молоді він орієнтувався на національні цінності у формуванні національно свідомої особистості. Визначав, що повинні знати учні з мови протягом перших двох років, у п'ятому, шостому класах, як необхідно планувати навчальний процес, радив не обтяжувати учнів домашніми завданнями, що залишається актуальним і нині. Щоб досконало знати українську мову, вчений мовознавець радив вводити до навчальних планів давню українську літературу, твори таких українських письменників, як І. Вишенський, І. Галятовський, П. Беринда, М. Смотрицький, І. Максимович, П. Могила, С. Зизаній-Густанівський та ін. [8].

Він піднімав проблему статусу української мови, вважав, що для цього необхідно скрупульозно підбирати до кожного уроку дидактичний матеріал, який сприяв би засвоєнню народних чеснот, шляхетних традицій, норм християнської моралі, прищепленню любові до рідної мови, народних прислів'їв, приказок, до фольклорних жанрів. Для цього необхідно навчитися виразно читати художні твори, їх інсценізувати та декламувати. Все це, на думку І. Огієнка, розвиває відчуття мови, виховує повагу до народу – носія цієї мови [5].

Одним із важливих завдань, які необхідно вирішити на шляху українсько-го національного відродження, І. Огієнко вважав виховання в українців високої, священної любові до своєї Батьківщини – України. Вчений дає своє розуміння Батьківщини. Для нього Батьківщина – «це, де хто народився, де провів безтурботні дитячі роки. До тієї землі прив'язується він усією душею своєю на ціле життя» [2, с.30]. Для І. Огієнка як для людини, яка довгі роки прожила на чужині, рідна земля і Батьківщина є тотожними поняттями. Рідна земля, на його думку, – це те найкраще і наймиліше, що має тільки окрема людина чи окремий народ. Любов до рідної землі вважав святим обов'язком кожного українця. Він зазначав: «Рідний народ займає свою землю і цю землю ми зобов'язані любити всією душею, і берегти її всіма силами. Бо ж рідна земля – це те найкраще і наймиліше, що має тільки окрема людина чи окремий народ... Рідна земля ніколи не забувається, а туга за нею все збільшується, коли нас доля заносить далеко і надовго від неї. Рідна земля – це матінка рідна, що вміє тішити й приголубити нас. От чому ми свою Україну звемо Ненькою і любимо її над усе» [2, с.30].

Для грамотного читання і написання українською мовою І. Огієнко видавав граматики та словники: «Український правописний словник», «Історичний словник української мови», «Словник мови Шевченка», «Український стилістичний словник». У «Словнику місцевих слів» вчений-мовознавець сформулював таку концепцію: «Для одного народу – одна літературна мова і правопис», яка була використана під час створення українського правопису «Правописні правила, прийняті Науковим товариством імені Т. Шевченка у Львові» [1, с.27]. Але для практичного вивчення літературної мови граматичних відомостей і загальноновживаних словників за редакцією Б. Грінченка та Є. Желєхівського, як вважав автор, було недостатньо, бо вони відображали, насамперед, лексику живої народної мови, яку ніколи не вживали в літературній. Учений-філолог намагався вирішити проблему чистоти української мови, закликаючи: «Бережи чистоту своєї Рідної Мови, – і тим збережеш чистою й Душу народу твого» [3].

Щоб запобігти засмічуванню української мови полонізмами, русизмами, грецизмами тощо, щоб український народ мав одну спільну літературну мову, І. Огієнко видає стилістичний словник. Слід зазначити, що застарілі українські слова він заповідав зберігати як скарб. Кожне явище мови досліджувалося вченим історично. Однакові форми слів – українські з московськими – свідчать, як зауважував І. Огієнко, про те, що вони були занесені до Росії з України протягом XVI-XVIII ст., бо з'явилися в Україні на 100-200 років раніше ніж в Росії, тому не можна дивитися на них, як на позички з московської. Про проблему багатства і краси української мови автор висловився так: «Наша власна українська мова в її численних говірках така багата і колоритна, що просто гріх перед своїм народом поповновати літературну мову непотрібними позичками з мов чужих: польської чи московської» [6, с.27]. Проблемою першорядної ваги І. Огієнко вважав виховання любові до своєї мови. Вчитися берегти, любити, поважати і піклуватися про рідну українську мову необхідно на уроках з української мови, де належить давати необхідні знання про мову, її історію, красу та значимість, бо з вивчення мови починається пізнання свого народу та його духовності [3]. Саме мова об'єднує

націю, вважав І. Огієнко. Відстоювати цю думку було непросто, оскільки значна частина української інтелігенції, зокрема з Галичини, сприймала цю ідею насто-рожено, а часом і вороже. Вчений різко засуджував такі дії, зокрема рішення на-ради педагогічних працівників у Перемишлі 1933 р., котрі ухвалили, що кожний учитель-україніст має навчати дітей писати по-своєму. Він закликав усіх українців використовувати правопис, який затвердила у 1929 р. Академія наук. «Хто пише не так, – наголошував І. Огієнко, – той приносить шкоду нашій єдності» [5, с.4]. На противагу таких дій І. Огієнко висунув гасло: «Для одного народу – один правопис і одна літературна мова». Цій проблемі він присвятив багато праць («Рідне сло-во», «Сучасна українська літературна мова» тощо) і просто звернень до редакторів окремих видань, яких автор закликав перейти на повний академічний правопис і на всеукраїнську літературну мову. З цією метою І. Огієнко написав свій право-пис, у якому подаються правила переносу слів, написання великої літери, а також фонетичні, морфологічні норми написання. Його непокоїла проблема соборнос-ті української мови. Він виступав проти видань, які стояли на перешкоді створен-ня однієї літературної мови і нехтували нормами загальноукраїнського правопису. І. Огієнко наголошував, що «народ, який не має спільної літературної мови, – то незріла нація. Об'єднаймося у мові – і це мовне об'єднання, реалізація собор-ності української мови золотими буквами залишиться не тільки в історії україн-ської культури, але й у політичній історії нашого народу» [4, с.18]. Для реалізації цієї ідеї вчений проводив велику цілеспрямовану роботу, зокрема організовував гуртки плекання рідної мови.

Підсумовуючи викладене, варто наголосити, що проблематика соборнос-ті у працях І. Огієнка майже нічим не відрізняється від мовних проблем сьогоден-ня, хоча остання праця науковця-освітянина була написана більше 30 років тому. І сьогодні, в час розбудови Української держави та утвердження національної шко-ли, значення порад великого вченого – неоціненне, бо він вважав, що саме з вивчен-ня української мови витікає національно-патріотичне і моральне виховання майбут-нього громадянина України, чого так не вистачає сьогодні нашим вихованцям. Тому погляди І. Огієнка як просвітителя, мовознавця та історика на питання мовної осві-ти в Україні були і нині залишаються надзвичайно актуальними. Проблеми, які ста-вив і вирішував І. Огієнко, не залишають байдужими сучасних дослідників, яким доводиться уже в незалежній Українській державі піднімати, по суті, ті ж самі про-блеми: давності української мови, її чистоти, любові до своєї мови, становлення її та збереження, формування та розвитку, мовного об'єднання нації, написання під-ручників, розвитку української термінології, видання україномовної літератури, ви-рішення яких допомогло б сформувати українську свідомість і менталітет українця.

Без відповіді поки залишилися запитання: як поєднати у навчальному процесі індивідуальні та колективні методи навчальної роботи, як краще по-дати і засвоїти новий матеріал, підвищити якість знань, підняти статус укра-їнської мови, ефективність рідномовного навчання. Крім зазначених про-блем, мають місце і нові, які породила вже незалежна держава. Це – науково-методичне забезпечення навчального процесу, скорочення годин на вивчення українознавчих предметів. Невирішених проблем могло б бути набагато мен-ше, якби державні діячі й освітяни враховували у навчання та вихованні моло-ді також досвід і поради Великого українця І. Огієнка.

Список використаних джерел:

1. Болтвінець С. Іван Огієнко: мова як вираження національної психіки, душі й сві-домості народу / С. Болтвінець // Дивослово. – 1994. – №7. – С. 23-27.

2. Огієнко І. Українська грамати́ка : [підручник для першого року навчання в народних школах та для підготовчого класу шкіл середніх] / І. Огієнко. — К., 1921. — 64 с.
3. Огієнко І. Вчімося рідної мови. Нариси про мову українську / І. Огієнко. — К. : Видавництво книгарні Є. Череповського, 1918. — 47 с.
4. Огієнко І. Рідна мова в українській школі / І. Огієнко. — К., 1917. — 32 с.
5. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. — Львів : Фенікс, 1995. — 44 с.
6. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. — К. : Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2004. — 412 с.
7. Огієнко І. Український стилістичний словник : [підручна книга для вивчення української літературної мови] / І. Огієнко. — Львів, 1924. — 496 с.
8. Тимошик М. Голгофа І. Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності : [монографія] / М. Тимошик. — К. : Заповіт, 1997. — 229 с.
9. Тимошик М. Ідея соборності української мови на сторінках Огієнкового часопису «Рідна мова» / М. Тимошик // Дивослово. — 2007. — №5. — С. 38-44.

On the basis of analysis of the works of Ivan Ogienko (Metropolitan Hilarion) studied the phenomenon as a problem of collegiality Ukrainian language, highlights the issues of national and patriotic education, shows ways and sources of Ukrainian national consciousness.

Key words: ogiyenkoznavstvo, Ukrainian patriotism, unity, national consciousness, national language.

Отримано: 03.10.2016 р.

УДК 821.161.2-09Огієнко

Н. В. Марченко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕТНО- ТА СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ІВАНОМ ОГІЄНКОМ МОВИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглянуто науковий доробок І. Огієнка, присвячений поетичній мові Т. Шевченка, і який окреслюється як початковий етап етно- та соціолінгвістичних досліджень в українському мовознавстві, оскільки, аналізуючи мову Т. Шевченка як творця української літературної мови, шевченкознавець дійшов висновку, що народна мова поета характеризується високим рівнем поетичного авторського стилю, специфічним стилістично-синтаксичним та високим лексико-семантичним рівнями розвитку мови і виконує просвітницьку, ідентифікуючу, націствірну, соборну й еволюційну функції. Шевченкова мова у висновках І. Огієнка продемонструвала високий рівень розвитку української мови в 19 ст., яка фактично існувала лише в усній формі, та ствердила у світовому поступі народів не лише українську мову й літературу, українську культуру, а й головне, ствердила український народ.

Ключові слова: аспект, етнолінгвістичний, поезія, рівень, соціолінгвістичний, стиль, функція, чинник.

Іван Огієнко упродовж усього свого життя, досліджуючи життя та творчість Тараса Шевченка, знову й знову відкривав у поезії українського Кобзаря щось нове й досі незнане або ж знаходив підтвердження своїх думок щодо власного авторського трактування художнього задуму поета, втіленого у тому або іншому вірші. І. Огієнко, який понад п'ятдесят років свого життя присвятив дослідженню життєдіяльності Тараса Шевченка, намагався прочитати і донести